Hızır nehirlerde kar erisin ve buzlar kırılıp akmaya başlasın diye asasını sallar" [13, s. 497]. Ufukta arkasından gök gürültüsü ve yağmur görülmeyen şimşeğin çakmasını da Tatarlar Hızır İlyas'ın kamçısına yorarlar ve bu tür bahar şimşeklerinin bol hasadın habercisi olduğuna da inanırlardı. Saban sürdükleri zaman da tarlanın bir kenarında yeri sürmeden bırakırlardı. Bir inanca göre, o yerden Hızır-İlyas geçermiş. Sırt çantası asan kır sakallı Hızır İlyas'ın geçtiği tarlalar, oradan bol hasat toplayacaklarına işaret olurmuş. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türk kültüründe Hızır İlyas'ın adı bolluk, bereket ve tokluk ile özdeşleştirilmektedir. Tükenmeyen bir bereket hakkında Kazan Tatarları bugün de "Oraya Hızır asasını sokmuş" derler [13, s. 468].

Sonuç olarak, bütün Türk dünyası halk kültüründe tanılan Hızır İlyas Kazan Tatarlarının halk edebiyatı içinde de yer almaktadır. Hızır İlyas Tatarlar tarafından daha çok tek şahıs olarak algılanır ve baharda insanlar arasında dolaşarak zor durumda olanlara yardım eden, bolluk-bereket ve sağlık dağıtan, kimi zaman mucizeler yaratan ve cimri açgözlü insanları cezalandıran, genelde yolcu veya fakir kılığında insanlar arasında dolaşan Allah katında ermiş bir ulu ya da peygamber olarak algılanır. Bu sıfatlarından dolayı Tatar folklorunda daha çok masal, destan, efsane, hayır dua ve tarımcılıkla ilgili inanışlarda anılmaktadır.

Kaynakça

1. Cetin I. Nevruz kutlamalarında ortak ve benzer pratikler / Uluslararası Nevruz Sempozyumu bildirileri: 21-23 Mart 2000, Ankara. – Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000. – S. 28-29.
2. Günay, Umay. Ritüeller ve Hıdrellez, Milli Folklor, S:26 (Yaz: 1995).
3. Güngör, Kemal. Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdrellez Törenlerine Dair Bir İnceleme, Türk Etnografya Dergisi, S:l (1956). –56 s.
4. HANÇERLİOĞLU, Orhan. İnanç Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975. – S.41.
5. İbn Kesîr, Tefsir, V. – İstanbul: Kahraman Yayınları, 2010.
6. Kutub, Seyyid. Fîzılâl'il Kur'an, 9. Cilt. (Türkçe). – İstanbul: Hikmet Yayınevi. – S. 443-453.
7. Nasıyri, Kayum. Saylanma Eserler. 4 Tomda. T. 3. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 2005. – S. 44.
8. Ocak, A. Yaşar. İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
9. Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi II. – Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1995. – S.89
10. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi ve Şerhi 9. cilt. - Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1980.
11. Tatar Halık İcatı. Dastannar. - Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1984. – S. 225 – 237.
12. Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1976.
13. Tatar Halık İcatı. Mekaller Hem Eytemner. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1987.
14. Tatar Halık İcatı. Rivayetler Hem Legendalar. – Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1987.
15. Yűge, Ayşe. Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri. Milli Folklor, 2002, Sayı 54. – S. 35– 38
16. Wansinck, A.J. İslam Ansiklopedisi (Hızır Maddesi), C.V. – İstanbul: 1964.

Закирҗанов Әлфәт Мәгъсүмҗан улы,

филол. ф. док., татар әдәбияты кафедрасы мөдире,
Казан (Идел буе)федераль университеты
Казан шәһәре, Татарстан Республикасы, Россия
e-mail: alfat_zak@mail.ru

УДК 821.512.145

ХӘЗЕРГЕ ДРАМАТУРГИЯДӘ МЕЛОДРАМА ЖАНРЫ (Р. СӘГЪДИНЕҢ "СЫНГАН БЕЛӘЗЕК"Е МИСАЛЫНДА)

ЖАНР МЕЛОДРАМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ДРАМАТУРГИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «СЛОМАННЫЙ БРАСЛЕТ» Р.САГДИ)

A ROMANTIC MELODRAMA IN MODERN DRAMA (AS AN EXAMPLE R.SAGDI S "A BROKEN BRACELEF" DRAMA)

Аннотация. Драматургия Р.Сагди характеризуется стремлением к жанровому и тематическому многообразию. С целью более полного изображения поднятых проблем и эмоционального воздействия на читателя и зрителя, автор обращается к различным приемам и средствам жанра мелодрамы.

Ключевые слова: татарская драматургия, мелодрама, жанр, мотив, национальная особенность.

Abstract. R.Sagdi`s drama is characterized by genre and theme diversity commitment. In order to depict fully all problems rose and emotional impact on a reader and a spectacular, the author uses different romantic melodrama methods and means.

Keywords: tatar drama, romantic melodrama, a genre, a motive, the national peculiarity.

Хәзерге татар драматургиясе реалистик һәм романтик күренешләр синтезына омтылу белән бергә, әлеге кысага гына сыеп бетмәгән алым-чараларга, жанр һәм жанр формаларына иркен мөрәҗәгать итә. Сәхнә әдәбиятында үз урынын тапкан драматурглар янәшәсендә Рәдиф Сәгъди иҗаты да игътибарга лаек. Иҗат үзенчәлеге буларак, заман мәсьәләләренә кыю мөрәҗәгать итүе, замандашның рухи дөньясына, күңел кичерешләренә гаять игътибарлы булуы, матур теле, сәхнә закончалыкларын яхшы белү белән аерылып торган, "үз иҗат йөзе, стиле" булган [3, с. 5] драматург балалар өчен язылган пьесалары белән танылу ала. "Баһадурның бәхете", "Баһадурның яңа дуслары", "Гүзәл Аппаксылу" дигән әкият-пьесалары сәхнәләрдә уңыш белән куелып, җәмәгатьчелектә киң яңгыраш ала. Аның К.Тинчурин исемендәге Татар драма һәм комедия театры сәхнәсендә куелган "Сынган беләзек" спектакле аеруча уңыш казана. Болардан тыш Р.Сәгъдинең "Яз галәмәте" комедиясе, "Ирләр яуга киткәндә" тарихи драмасы укучыга барып иреште. Ә инде Татарстан китап нәшриятында басылып чыккан "Гүзәл Аппаксылу" һәм "Сынган беләзек" җыентыклары [2], драматург турында җитди сүз әйтергә җирлек бирә. Рәдиф Сәгъдинең "Канга буялган алтыннар", "Гаилә сурәте", "Кыйммәтле килешү", "Алло, хәлләр ничек?" детектив повестьлары һәм "Ике кояшлы дөнья" исемле фантастик романы басылып чыгу факты да әлеге иҗатның фәнни кысаларда тиекшерелергә тиешлегенә ишарә итә.

Р.Сәгъдинең 1996 елда язылган "Сынган беләзек" пьесасында төрле сынауларга дучар булган кеше язмышы сурәтләнә. Авыл егете Мифтахетдин Бөек Ватан сугышының Финляндия фронтында дошманга әсир төшә. Шуннан качкан вакытта каты яралана һәм аны Финляндиядә яшәүче татар кызы Диләрә үлемнән коткарып кала. Бераздан егетне, сугыш хәрәкәтләрендә катнашмаган ил буларак, Швециягә озаталар. Ул гомере буе туган җирен, сөекле хатынын, якыннарын сагынып яши. Әмма аерым оешмаларның эзәрлекләвеннән куркып, якыннарына хат яза алмый. Ниһаять, Россиядә демократик шартлар барлыкка килгәч, Мифтахетдин туган авылына хат яза, исән булсалар, хатынын һәм улын кунакка чакыра. Мифтахетдин сугышка киткәндә туып кына калган, хәзер инде 50-60 яшьләрдәге улы Хафиз Швециягә бара һәм әтисен үзе белән алып кайта. Гомере буе омтылган теләгенә ирешеп, якыннарын, туган җирен күргән Мифтахетдиннең йөрәге түзми, карт туган җирендә мәңгелеккә күчә.

Пьесадагы вакыйгалар тулысы белән мелодрама жанры таләпләренә буйсындырылган. Билгеле булганча, мелодраматик әсәрдә гыйбрәтле язмышлар, гаять тәэсирле, күңелдә хис-кичерешләрне уятырлык вакыйгалар сурәтләнеп, алар җыр-музыка белән үрелеп бирелә [1, с. 110]. Драматург сайлап алган тормыш вакыйгасы укучы-тамашачыны битараф калдырмый.

Пьеса Хафизнең "Нишләргә?" дигән соравы белән хатынына һәм үз-үзенә мөрәҗәгате белән башлана. Һәр кеше күңелендә һәрвакыт кайнаган әлеге сорау укучы-тамашачыны да сурәтләнгән вакыйгаларга алып кереп китә. 50 ел буе хәбәрсез югалып торган әтисеннән хат алган Хафиз күңелендә гаять каршылыклы уйлар бөтерелә: "Нигә әтисе моңа кадәр үзе турында хәбәр итмәгән?", "Ник үзе кайтмаган, ә аны кунакка чакырган?", "Барыргамы әлеге Швециягә, әллә юкмы?" Чит илгә сәфәргә җыенучы Хафизнең борчулы уйлануларына, бер яктан, яшәешнең социаль каршылыклары, икенче яктан, күршеләре Зиннур карт сөйләүләренә бәйле Мифтахетдиннең якты сурәте кушылып, кызыксыну-интриганы тагын да үстерә. Автор яшәешнең көндәлек сорауларын да читләтеп үтми. Ул аеруча тулы булып Хафизнең хатыны Маһирә эш-гамәлләрендә ачыла. Әлеге хатын һич тә бертөрле генә бәяләнә алмый. Аның төртмәле сүзләре артында тормыш авырлыгыннан зарлану, аннан да бигрәк, 50 ел буе иренең, хәбәрсез югалган әтисенә бәйле, җәберсетү, кимсетү күреп яшәве өчен әрнүе, борчылуы чагыла. Әнә бит Хафиз хәзер дә сыкранудан арына алмый: *"Әти!.. Нишләп син 50 ел буена бер хәбәр бирмәдең. Әнкәй синең исәнлегеңне дә белми китте бит... Син мине гомер буена ятим иттең".*

Зиннур карт образына да мөһим вазифа салынган. Ул үткәннәр белән бүгенгене тоташтыручы, Мифтахетдинне күңелендә саклап, аның яхшылыкларын бала-оныкларына җиткерүче. Тормышның ачысын-төчесен күп күргән карт сүзләрендә совет властена, аның милли сәясәтенә кискен тәнкыйть тә яңгырый. Яшь буынның милли гореф-гадәтләрдән читләшү сәбәпләре турында ул болай ди: *"Нишлисең инде, татарча сөйләшү харам саналгач... Чеп-чи татар авылларында вата-җимерә урысча укыттылар. Үзебезнең тәмле телебезне, үзәкләргә үтә торган мәңгелек көйләребезне юкка чыгарырга тырыштылар".*

Пьесаның мелодраматик пафосы үстерелә барып, Хафизның әтисе Мифтахетдин белән очрашуында тулы чагылыш таба. Укучы-тамашачы да кызыксынып көткән бу очрашу – хисләр ташкыны, уй-фикер бәрелеше, төрле буын бәйләнеше, кан белән кан, ата белән ул кавышуы. Автор геройлар психологиясен объектив ачуга җитди игътибар бирә. 50 ел күрешмәгән ата белән ул арасындагы читләшүне, билгеле бер боз пәрдәсен, бигрәк тә Хафиз күңелендә җыелып килгән ачу-әрнүне алып ташлау җиңелдән түгел. Шуңа да Хафиз тиз генә әтисе һәм аның Швециядәге хатыны Диләрә каршында тиз генә ачылып китми. Башта әнисен исән, үзләрен ике катлы йортта яшиләр, авылда ике мәчет бар, дип сөйләнеп утырса да, тиздән күңелендәгеләрне ачып сала: *"Ник кайтмадың син? Әни сине гомере буе көтте. Мин дә... Әтием кайтты. Күкрәге тулы орден-медальләр*

белән кайтты!" – диеп, бөтен авылга кычкырасым килә иде. Әтиемнең муенына асылынып, аның кочагына чумасым, аның белән горурланасым килә иде. Син күтеп тә кайтмагач, башка малайларның шатлыгыннан көнләшеп, гарьләнеп елый идем. Әнкәй, мескен, мине юатып: "Кайтыр, улым, кайтыр әтиең, елама... Ул исән булырга тиеш. Ул – сатлык җан түгел, күңелем шулай сизә!" – дия торган иде. Миңа сиздерми генә җаны сыкрый иде. Миңа күз яшьләрен күрсәтмәде". Хафиз, кызып китеп, үзенең ятимлек аркасында күргән кыерсытуларын, әтисенең хәбәрсез югалуы сәбәпле, пионер һәм комсомол оешмаларыннан читкә кагуларын, педагогия институтына укырга алмавын, шуңа гомере буе авылда көтү көтәргә мәҗбүр булуын ачынып сөйли. Аның сүзләрендә әнисен җәлләү дә, совет системасының, коммунистик идеологиянең кешене изүгә, рухын какшатуга юнәлтелгән булуына әрнү дә, язмышка буйсыну да чагыла. Барыннан да бигрәк, башкалар белән тигез, матур, шат, бәхетле яшәргә хокукың барлыгын исбатлый алмау өчен җан газабы кичереп яшәргә мәҗбүр булуы турындагы фикер иңләп үтә аның сүзләрен.

Мелодрама жанрына хас булганча, Мифтахетдиннең дә әлегәчә билгеле булмаган язмышы укучы-тамашачы күңеленең иң нечкә кылларына тиеп, кеше язмышы, адәм баласы башына төшкән кайгы-хәсрәт газабы, шуларга түзеп яшәгән кешенең сабырлыгы турында уйлануларга этәрә, кеше хәсрәте үзеңнеке кебек кабул ителә. Ә инде чит илдә туып үсеп, шул төбәкне туган җире дип кабул иткән Диләрәнең сүзләре Мифтахетдиннең кем һәм нинди булуын аңлатуга тулы ачыклык кертә. Хәзер инде Хафиз, әтисе турындагы икеләнүле халәтен җиңеп, аның язмышын аңлауга килә. Шул минуттан ата белән ул арасында якынлык, бер-берсен аңлау, кичерү, үз итү хисләре пәйда була. Шуңа да туган як туфрагына аяк баскан Мифтахетдин белән Хафизнең үзара аралашуы ата һәм улның уртак тел табуы, аңлашуы буларак кабул ителә. Ә инде Мифтахетдиннең якыннары, аеруча яшьтәше, күршесе Зиннур белән очрашуы, сагыну-сызлану һәм хәтер-хәтирә белән үрелеп барып, сызланулы йөрәк сыкравы булып тора. Үткәннәрне, бигрәк тә сугышта булган хәлләрне, сугыштан соңгы еллардагы тормышны искә төшерүләр, геройлар язмышы өчен борчылу буларак гаять көчле эмоциональ йогынты ясый.

Әсәрнең мелодраматик пафосын тудыруда драматург мөрәҗәгать иткән алымнар җитди урын били. Аның берсе – пьесаның исеменә чыгарылганы – беләзек детале. Әйе, ул гади түгел, бәлки сынган беләзек. Яшь вакытларында Мифтахетдин сөйгәне Фәгыйләгә үзе ясаган беләзек бүләк итә. Әмма ялгышлык белән ул аны сындыра. Шул рәвешле сөю ядкаренең сынуы аларның аерылу, бер-берсен югалту символына әверелә. Мифтахетдиннең гомере ахырында хыялында тудырылган Фәгыйлә белән диалогы әнә шуны ачуга, тел белән әйтүгә хезмәт итә. Мифтахетдиннең "Гомерем "нишләп теге беләзекне сындырдым икән" дип үкенеп үтте" дигәненә Фәгыйлә болай җавап бирә: *"Сынган беләзек ул – безнең авыр язмышыбызның чагылышы гына. Мин ул сынган тормышыбызның ядкәрен гомерем буе сакладым. Чөнки ул синең төсең иде!.."*

Пьесаның сентименталь рухы, геройлар күңелендәге хис-кичерешләр байлыгы олы яшькә җиткән Мифтахетдиннең хыялында тудырылган күренешләрдә аеруча тәэсирле ачыла. Фәйгыйлә ядкәр итеп саклаган сынган беләзекне күргәч, Мифтахетдин сөеклесен күз алдына китереп, яшьлек хатирәсенә чума. Яшьләрнең аңлашу-табышуларын күз алдына бастырган әлеге күренеш җанлылыгы, хисләр сафлыгы, кичерешләр байлыгы буларак сюжет төзелешендә һәм геройлар характерын тирәнрәк ачуда мөһим урын алып тора.

Пьесадагы психологизмны тирәнәйтүдә чит илдән килеп төшкән Хат та зур роль уйный. Әлеге хатта әйтеп бетергесез михнәтләргә дучар булган кешенең туганнарын сагынуы, аларны гомере буе күңелендә саклавы да, туган җир кадере, шуның белән бәйле истәлекләр дә үзара кушылып, язмыш сынаулары дигән олы төшенчә турында уйлануларга алып килә. Кешенең иң самими хисләрен, уйларын үз эченә алган хат бөтен вакыйгаларны кузгатып җибәрә, геройлар язмышын бер фокуска туплап карарга, бәяләргә мөмкинлек бирә. Мелодраматик әсәрләрнең мөһим үзенчәлеге буларак, җыр-моң пьесада үзгә урын били. Әлеге җырларда сагыну да, үкенү дә, борчылу да тулы чагылыш таба. Гомере буе иренең сугыштан кайтуын көтеп яшәгән Ана җырына битараф калып булмый: *"Сынды беләзеккәем, өзелде үзәккәем, / Сине көттем гомерем буе, / кайтмадың, бәгырькәем".* Вакыйгалар барышында шактый еш урын алган җырлар геройларның күңел кичерешләрен, үзара мөнәсәбәтләрен, барыннан да бигрәк, күңел төбендә сакланган иң кадерле хис-кичерешләрен ачуга, укучы-тамашачыга җиткерүгә хезмәт итә.

Шулай итеп, Р.Сәгъдинең "Сынган беләзек" пьесасы хәзерге драматургиядә шактый киң урын алган мелодрама жанрына карый һәм үзендә әлеге жанрның барлык сыйфат-билгеләрен чагылдыра. Мелодраматик пафос, бөтен вакыйгаларны, геройларны иңләп үтеп, әсәрдәге хис-кичереш байлыгын ачарга, геройлар характерын, аларга хас үзенчәлекләрне калкытып куюга хезмәт итә.

Әдәбият

1. Әдәбият белеме сүзлеге: Терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге. – Казан: Мәгариф, 2007. – 231 б.
2. Сәгъди Р. Гүзәл Аппаксылу: пьесалар, әкият-пьесалар, әкият. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2012. – 287 б.
3. Хәмид Р. Мәчесе дә җыр чыгара // Гүзәл Аппаксылу: пьесалар, әкият-пьесалар, әкият. – Казан: Татар. кит.нәшр., 2012. – Б. 5-7.